

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/55108>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

Het kind als communicatieve partner

C. van Nijntten*

Algemeen wordt verondersteld dat kinderen tegenwoordig meer inspraak hebben dan hun leeftijdgenoten van een en twee generaties terug. De stem van kinderen is duidelijk hoorbaar in gezinnen; zij bepalen mede het consumptiepatroon van het gezin. Al accepteren jongeren meestal het gezag van hun ouders bij morele en conventionele kwesties, zij hebben meer zeggenschap verworven over allerlei persoonlijke aangelegenheden (Smetana, 1994). Ook de grote aandacht voor de rechten van het kind wordt wel als teken opgevat voor de sterkere sociale positie van minderjarigen, al zou dat ook kunnen wijzen op een poging de zwakke sociale positie van kinderen te compenseren in deze op autonome individuen gerichte samenleving. De luidere stem van kinderen lijkt in dat opzicht minder een teken van emancipatie en eerder een poging om – in de woorden van Micha de Winter – met grote mondigheid de aandacht te trekken en sociale deelname af te dwingen.

Kinderen leren sociale verantwoordelijkheid te dragen als zij ook als sociaal verantwoordelijken tegemoet worden getreden. Dat betekent niet dat zij vrij worden gelaten, maar dat met hen wordt gepraat en dat wat zij te zeggen hebben ertoe doet. Sociale verantwoordelijkheid gaat over samenwerking en co-constructie in een interactie tussen volwassenen en minderjarigen. In gesprekken worden betekenissen uitgewisseld en leert het kind een positie in te nemen ten opzichte van anderen. Dat gebeurt al vanaf het allereerste begin van het leven als in de communicatie met anderen de werkelijkheid wordt georganiseerd.

Het is opvallend dat de communicatie tussen volwassenen en kinderen vaak stroef verloopt bij voor het kind problematische aangelegenheden. Ouders en hulpverleners blijken het moeilijk te vinden (jonge)

* De auteur is werkzaam bij Algemene Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht en het Academisch Centrum Sociale Wetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen.

kinderen informatie te geven over problematische gebeurtenissen en hun mening daarover te vragen. Ouders stellen de mededeling over de op handen zijnde echtscheiding liever uit en medewerkers van het AMK vinden het vaak lastig met kinderen te spreken over het vermoeden van geweld. Onlangs deden wij een onderzoek naar het beleid van de Raad voor de Kinderbescherming in zaken waar de ene ouder door de andere was vermoord (Van Nijnatten en Van Huizen, 2004). In de meeste van de zaken bleken de kinderen niet op de hoogte zijn gesteld van de feitelijke toedracht van de gebeurtenissen vanuit het idee dat het beter was hen te beschermen tegen de harde feiten. De raadsmedewerkers maakten zich vooral zorgen om de psychische toestand van de kinderen en vonden dat zij vooral structuur, continuïteit en zorg nodig hebben. Zelfs als de kinderen de moord hadden gezien of het geschreeuw vanuit een aangrenzende kamer hadden gehoord, werden zij niet of slechts mondjesmaat ingelicht. Het idee is dat kinderen bezwijken onder de last van dergelijke informatie. Hoe dramatischer de toedracht van de gebeurtenissen rondom het kind, hoe moeilijker volwassenen het lijken te vinden de kinderen als volwaardige communicatieve partner tegemoet te treden.

Taal en continuïteit

Al voordat er kinderen worden geboren, praten ouders *over* hun kinderen, als zij zich afvragen of het kind een jongetje of meisje zal worden en of het gezond zal zijn. Ouders praten doorgaans ook al direct en liefdevol *tegen* hun pasgeboren kinderen. Ligt het eenmaal in de wieg, dan beginnen de meeste ouders ook *met* hun kind te praten. Ouders en kinderen praten een eigen taal, die voor omstanders meestal onbegrijpelijk is; ouders vertellen verhalen waarvan we mogen aannemen dat de kinderen de inhoudelijke betekenis daarvan nog niet kunnen vatten. Als vanzelfsprekend treden ouders hun kinderen, vanaf het allereerste moment van hun leven, als communicatieve partners tegemoet (Van Nijnatten, 2005). Ze lijken te veronderstellen dat het kind actief deelneemt aan de interactie en een *reactie* laat zien. Als ouders een dergelijke activiteit bij hun kinderen waarnemen, reageren ze enthousiast en zetten het gesprek met hun kind voort. Die communicatieve ontmoetingen bevorderen de psychische ontwikkeling van kinderen; door te spreken, worden kinderen degenen die ze zijn (Andersen, 1997).

Kleine kinderen hebben nog nauwelijks de talige vermogens om continuïteit in hun leven te construeren. Ze zijn nog aangewezen op hun ouders. Hun stem en hun geur zijn belangrijke sporen die het kind gebruikt om lijnen in hun ervaringen aan te brengen. Dat kinderen zich nog niet kunnen uitdrukken in de woorden van de cultuur waarin zij opgroeien, betekent niet dat zij niet al vanaf het begin actief zijn in de communicatie met anderen en betekenissen hechten aan de loop der gebeurtenissen in hun leven. Het kind speelt al vanaf het eerste moment een actieve rol in de dialogen met anderen (Bruner, 1975). Vanaf het eerste moment is de relatie tussen ouder en kind dialogisch van aard (Berteau, 2004). Kinderen gebruiken echter nog niet de symbolische taal die volwassenen gebruiken om hun gedragingen op elkaar af te stemmen. In de loop van de ontwikkeling kan het kind de symbolische eigenschappen van de taal steeds beter gebruiken bij de opbouw van een constante identiteit en continuïteit in het leven. De ontwikkeling van kinderen wordt in navolging van Bakhtin vaak als een socialisatieproces gezien waarbij kinderen taal en culturele betekenissen leren door de orde van de volwassen wereld over te nemen. Daarbij wordt de cultuur als een min of meer coherente en vaststaande structuur aangemerkt, die kinderen overnemen. In dat beeld zijn kinderen de passieve ontvanger van wat anderen (de ouders) te zeggen hebben en wordt hun actieve inbreng in het ontwikkelingsproces over het hoofd gezien. Kinderen maken zich echter de taal *eigen*. Woorden zijn dragers van betekenissen (emoties, ideeën, plannen) die worden uitgewisseld en steeds opnieuw geïnterpreteerd. Kinderen bekleden in dat proces een actieve positie. Zij onderhandelen over betekenissen, geven woorden een plaats in hun leven en veranderen daarmee de betekenis ervan (Rogoff, 1995). Dat betekent dat kinderen en volwassenen niet over een taal of een cultuur beschikken die zij van anderen krijgen overgedragen, maar dat zij in onderlinge interacties woorden gebruiken waarmee zij betekenissen ontwikkelen en nieuwe toevoegen (zie Elbers e.a., 1992). In recente ontwikkelingspsychologische en sociologische literatuur is de 'agency' van kinderen (her)ontdekt. Het heeft ertoe bijgedragen dat er anders gedacht wordt over de rationele, emotionele en morele positie van kinderen (Smart, Neale e.a., 2001).

Omdat kinderen de taal actief vormen en er nieuwe betekenissen mee maken, is het een belangrijk instrument om greep te krijgen op hun leven. Door gebeurtenissen onder woorden te brengen, nemen kinderen afstand van de directe omgeving. Woorden scheppen afstand

tussen de persoon en zijn omstanders en maken het mogelijk dat de persoon zich tot andere mensen kan *verhouden* (Van Nijnatten, 2004). Al vroeg in de ontwikkeling van de kinderen wordt het enorme belang van dit gebruik van de taal duidelijk, als het kind een onafhankelijke positie ten opzichte van de ouders gaat innemen. Met de taal kan het kind het verlies van de tot dan toe vanzelfsprekende en alomvattende zorg en aanwezigheid van de ouders hanteren. Het kan immers met woorden de afwezige ouders present stellen: 'als de klok zo staat, komen ze me van school halen'. De zelfstandigheid van het kind wordt ondersteund als het die losmaking onder woorden kan brengen. Nog vaker in zijn of haar ontwikkeling zal het kind iets worden ontzegd. Als het daar het woord voor terugkrijgt, leidt dat tot een versterking van de subjectieve positie (Dolto, 1984). De taal is het instrument bij uitstek waarmee het kind het leven meester wordt. De actieve communicatieve positie van kinderen betekent dus niet alleen dat zij een zelfstandige bijdrage leveren aan de ontwikkeling van de cultuur. Het is voor hen ook een belangrijk hulpmiddel om hun leven te organiseren en te controleren.

Het gebruik van een symbolentaal staat aan de basis van de ontwikkeling van een cultuur, maakt het samenzijn een menselijke samenleving. Het spreken van een taal is de voorwaarde om lid te worden van een samenleving. Als een kind een gebeurtenis niet begrijpt, proberen ouders of anderen het kind de betekenis daarvan uit te leggen. Als het kind die uitleg niet (volledig) begrijpt, krijgt het desondanks de boodschap dat die gebeurtenis door de volwassenen wel wordt begrepen en dat dat onderwerp van gesprek kan en mag zijn. Dat moeilijke gebeurtenissen onder woorden worden gebracht door mensen met wie het kind vertrouwd is, brengt troost en veiligheid, omdat het ongrijpbare tot hanteerbare menselijke proporties wordt teruggebracht. Bovendien wordt in het gesprek over de gebeurtenis de relatie met het kind bevestigd. Als een huisarts een baby toespreekt alvorens hem te onderzoeken, uitlegt dat zijn moeder denkt dat hij ziek is, aankondigt dat hij hem zal gaan onderzoeken, misschien wel een beetje koude handen heeft, maar hem geen pijn wil doen, draait de baby het gezicht naar de dokter toe.

Praten over moeilijke dingen

Deze voorbeelden maken duidelijk dat de taal het kind ondersteunt om greep te krijgen op de gebeurtenissen in zijn of haar leven. Dat is juist nodig op de momenten dat het kind met de grenzen van het leven wordt geconfronteerd. Dat zijn de momenten dat het kind niet krijgt wat het begeert en de momenten waarop de pijnlijke kanten van het leven zich manifesteren in dood, ziekte, geweld, enzovoort. In veel gevallen worden kinderen (al zijn het nog baby's), als vanzelfsprekend, getroost met zoete woorden. Ze hebben behoefte aan de geruststelling dat die gebeurtenissen bij de realiteit horen en dat de pijn die ze voelen hen niet uitsluit van de menselijke gemeenschap. Juist dan is het van groot belang dat kinderen ervaren dat ze met alle vragen kunnen komen en dat ze aangespoord worden hun gevoelens onder woorden te brengen.

Vanuit dezelfde gedachte lijkt het verstandig kinderen voor te bereiden op nare gebeurtenissen (bijvoorbeeld een spuitje) en deze niet tot het laatste moment te verzwijgen. Dan vervliegt immers ook de mogelijkheid het kind te verzekeren dat het kind die pijn wel kan verdragen, dat de ouder erbij is om te troosten en dat het straks allemaal weer voorbij is.

Onlangs dit belang blijkt steeds weer dat ouders het nauwelijks of niet kunnen opbrengen met hun kinderen open over moeilijke zaken, zoals echtscheiding, dood en andere verdrietige zaken te praten. Er zijn legio voorbeelden van ouders die hun kinderen onwetend houden over de ware verblijfplaats van hun vader in de gevangenis (Boswel en Wedge, 2002), hun biologische afkomst (Modell, 2002) of de ins en outs van de echtscheiding (Hetherington, 1989). Het verdient de voorkeur dat ouders deze ingewikkelde kwesties in openheid met hun kinderen bespreken en proberen hun schuldgevoelens onder woorden te brengen. Kinderen merken de gevoelens van zwijgende ouders op en geven er hun eigen interpretatie aan. Die zwijgzaamheid is immers veelbetekenend: de ouder kan het verdriet niet verdragen, is bang dat het verkeerd afloopt of onzeker of het kind de informatie wel kan verdragen. Kinderen kunnen een van die onuitgesproken betekenissen als interpretatie kiezen en zich vervolgens zorgen maken om de ouder, de angst overnemen of onzeker worden over zichzelf.

Echtscheiding is lange tijd zo'n moeilijk bespreekbaar onderwerp geweest en is dat voor velen nog steeds. Ouders zijn bang hun kinderen pijn te doen met hun beslissing uit elkaar te gaan en denken dat

verdriet te kunnen bezweren door te zwijgen. Natuurlijk vinden kinderen het verdrietig dat hun ouders uit elkaar gaan en zien zij er tegenop heen en weer te moeten pendelen tussen het ene en het andere gezin. Ze kunnen zich echter om veel meer dingen zorgen maken: kan de ouder de echtscheiding wel aan, mag ik bij de ene ouder nog wel over de andere praten, moet ik partij trekken, enzovoort? Kinderen willen er in zo'n echtscheidingssituatie zeker van kunnen zijn dat zij beschikken over alle relevante informatie die hen betreft. Zij hoeven niet met sussende woorden te worden gerustgesteld dat het allemaal wel goed zal komen omdat de ouder dat zegt, maar hebben behoefte aan informatie over plannen, afspraken, en dergelijke. De grootste geruststelling lijkt te liggen in het feit dat de ouders onder woorden brengen wat de kinderen al vermoedden, dat zij bijvoorbeeld verdrietig zijn om de verloren relatie maar dat zij het heus wel redden; een dergelijke openheid geeft kinderen de vrijheid vragen te stellen en zonder terughoudendheid met de andere ouder te praten (Dolto, 1988).

Deze openheid heeft ook gevolgen voor juridische procedures; er is geen overtuigende reden waarom kinderen geen stem zouden hebben in civiele procedures rondom echtscheiding. De scheiding gaat ook hen aan. Er wordt vaak tegengeworpen dat je kinderen niet in een situatie mag brengen waarin ze zich voor of tegen een van de ouders zouden kunnen opstellen. Die zienswijze onderschat het vermogen van kinderen een eigen morele positie in te nemen en hun vermogen hun belangen onder woorden te brengen. Misschien zeggen kinderen wel dat zij niet willen dat hun ouders uit elkaar gaan of dat zij niet willen verhuizen. Wellicht zijn deze opmerkingen lastig voor de ouders, maar dat is geen reden deze opmerkingen niet te hoeven horen. Onderzoek toont aan dat de meeste kinderen zich gepasseerd voelen als ze niet mogen deelnemen aan het besluitvormingsproces rondom de echtscheiding. Ze vinden dat ze het recht hebben om hun eigen mening over zo iets belangrijks onder woorden te brengen, al beseffen ze goed dat volwassenen meer weten en meer ervaring hebben (Smart, 2001).

Kinderen zijn sensitief voor de gevoelens van hun ouders en merken wanneer hun ouders gevoelens moeilijk onder woorden kunnen brengen; zij zullen begrijpen dat het gevoelens zijn waarover je misschien beter niet kunt praten. Misschien veronderstellen ze wel dat zij zelf de oorzaak zijn van de emotionele moeilijkheden. Als de ouders daarentegen kunnen zeggen, 'schat ik heb verdriet, maar het heeft niet met jou te maken', zie je de opluchting bij kinderen. En meestal ook bij de

ouder. Een open communicatie waarin de opvoeder het kind als een gesprekspartner tegemoet treedt en waarvoor geen essenties behoeven te worden verzwegen, schept de beste condities voor vertrouwen en continuïteit.

Het kind als morele 'agent'

Wordt de eigen communicatieve en morele positie van het kind wel voldoende erkend in de professionele (justitiële) dienstverlening? Sinds de jaren zeventig zijn minderjarigen meer voor het voetlicht gekomen. Kinderen ouder dan twaalf jaar hebben betere toegang tot wat over hen geschreven is, hebben het recht gehoord te worden in zaken waarin hun belangen op het spel staan en hebben mogelijkheden afspraken te maken met hulpverleners zonder tussenkomst van ouders. Het heeft echter ook geleid tot een repressiever jeugdstrafrecht zonder dat het positief effect daarvan direct duidelijk is (Van der Laan, 2001). Ook groeit het aantal kinderen dat met een Stop-reactie wordt geconfronteerd. Toch blijft de erkenning van de 'agency' van (jonge) kinderen nog achter bij hun mogelijkheden: ze worden niet gehoord, zijn geen partij in procedures die hen betreffen en worden vaak slecht geïnformeerd over belangrijke zaken die hen aangaan. Waarschijnlijk zullen kinderen er nooit volledig in slagen hele ingrijpende gebeurtenissen een plek in hun leven te geven, maar kunnen volwassenen dat wel? Ook in de hulpverlening aan kinderen en gezinnen zien we dat kinderen relevante informatie wordt onthouden. Dat maakt het moeilijker voor hen die grote gebeurtenissen een plek in hun leven te geven. Bovendien straalt het de boodschap uit dat de hulpverlener ook niet het vertrouwen heeft dat het kind dat zal kunnen. Uit ons onderzoek naar het beleid van de Raad voor de Kinderbescherming in traumatische zaken kwam zelfs naar voren dat niet met kinderen wordt gepraat over wat de kinderen hebben gezien. Kinderen stellen meestal concrete vragen over de loop van de gebeurtenissen; een zo volledig mogelijk antwoord kan kinderen helpen greep te krijgen op de gebeurtenissen. Dat zijn ook weer pogingen moeilijke zaken onder woorden te brengen. Als dat niet goed lukt, kan de hulpverlener daarbij helpen, niet alleen door nog meer informatie te verstrekken maar door het kind aan te sporen vragen te stellen en door bepaalde informatie nog eens – op een concreet niveau – te herhalen. Dus door de actieve positie van het kind in de communicatie

'aan te spreken'. Daarbij is het ook van belang dat het kind maximale controle wordt gegeven over het gesprek; kinderen kunnen meestal goed aangeven wanneer zij over bepaalde zaken willen doorpraten of niet. Niet alles hoeft in één gesprek te worden verteld.

Sinds het baanbrekende boek van Lea Dasberg (1975) zijn we ons weer bewust dat kinderen niet in een apart jeugdland leven. We kunnen hen niet uit de weg gaan als communicatieve partners en moeten hun eigen en actieve positie daarin erkennen. Door kinderen tegemoet te treden als partners die zich eigen maken wat er gezegd wordt en nieuwe betekenis toevoegen aan conversaties, leren kinderen regie over hun leven te voeren. Dat betekent dat volwassenen minder controle hebben over wat kinderen met die informatie doen, maar dat is nu juist de ruimte die die kinderen nodig hebben om hun eigen leven te leren leven.

Literatuur

Andersen, T. <i>Miserere nobis; a choir of small and big voices in despair</i> In: Smith, C. en D. Nylund (red.), <i>Narrative therapies with children and adolescents</i>, New York, Guilford Press, 1997, p. 162-173 Boswell, G., P. Wedge <i>Imprisoned fathers and their children</i> London, Jessica Kingsley, 2002 Bruner, J. <i>From communication to language; a psychological perspective</i> <i>Cognition</i>, 3e jrg., 1975, p. 255-287 Dasberg, L. <i>Grootbrengen door kleinhouden als historisch verschijnsel</i> Amsterdam, Boom, 1975	Dolto, F. <i>L'image inconsciente du corps</i> Paris, Du Seuil, 1984 Dolto, F. <i>Quand les parents se séparent</i> Paris, Additions du Seuil, 1988 Elbers, E., R. Maier e.a. <i>Internalization and adult-child interaction</i> <i>Learning and instruction</i>, 2e jrg., 1992, p. 101-118 Hetherington, E. <i>Coping with family transitions; winners, losers, and survivors</i> <i>Child development</i>, 60e jrg., 1989, p. 1-14 Laan, P. van der <i>Politie en justitiële interventies bij gewelddadige en ernstig delinquente jongeren</i> In: Loeber, R., N.W. Slot e.a. (red.), <i>Ernstige en gewelddadige</i>

- jeugddelinquentie; omvang, oorzaken en interventies*, Houten, Bohn, Stafleu & Van Loghum, 2001, p. 319-344
- Modell, J.**
A sealed and secret kinship; the culture of policies and practices in American adoption
New York, Berghahn Books, 2002
- Nijnatten, C. van**
Opvoeding, taal en continuïteit; pleidooi voor een dialogisch maatschappelijk werk
Amsterdam, Boom, 2004
- Nijnatten, C. van**
Op verhaal komen
Nijmegen, Radboud Universiteit Nijmegen, 2005 (inaugurale rede)
- Nijnatten, C. van, R. van Huizen**
Children of uxoricide; the construction of parenthood pathology in cases of family trauma
Journal of social welfare and family law, 26e jrg., 2004, p. 229-244
- Rogoff, B.**
Observing sociocultural activity on three planes; participatory appropriation, guided appropriation, and apprenticeship
In: Wertsch, J., P. del Rio e.a., *Cultural psychology and activity theory*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995
- Smart, C., B. Neale e.a.**
The changing experience of childhood; families and divorce
Cambridge, Polity Press, 2001
- Smart, C., B. Neale e.a.**
Object van bezorgdheid? Kinderen en echtscheiding
In: Nijnatten, C. van en S. Sevenhuijsen (red.), *Dubbelleven; nieuwe perspectieven voor kinderen na echtscheiding*, Amsterdam, Thela Thesis, 2001, p. 11-29
- Smetana, J.**
Adolescents' and parents' conceptions of parental authority and personal autonomy
Child development, 65e jrg., 1994, p. 1147-1162
- Weijers, I.**
Schuld en schaamte; een pedagogisch perspectief op het jeugdstrafrecht
Houten, Bohn, Stafleu & Van Loghum, 2000